

розділ 1.3

У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ 1914-1918 рр.

Перша світова війна принесла страждання та руйнування для міста, яке опинилося у вирі світових геополітичних змін. Відзначимо, що з початком війни австрійська влада звинувачувала мешканців міста у зраді і шпигунстві на користь Російської імперії. Як жандармерія, так і військові служби заарештовували багато українців. Війська, в основному угорські, страчували без суду українців внаслідок доносів про шпionаж.

Члени польських стрілецьких товариств м. Станиславова поповнили лави Польського легіону, який воював на боці Австро-Угорщини. У 1914 р. в станиславівських стрілецьких дружинах перебувало 197 вояків. Командиром дружин був

К.Страшевич. Ця група стрільців започаткувала Польський легіон на теренах Станиславова. Багато з тодішніх перших пластунів Станиславівської української гімназії були гарними вояками-старшинами Українського Січового Стрілецьтва, Української Галицької армії, Корпусу Січових Стільців та інших військових формацій. Багато з них відзначилися великою відвагою, наприклад, сотник В.Стефанишин, чотар В.Яценович, хорунжий УСС М.Дуда.

Окупація міста російськими військами відбувалася тричі: 1) 03.09.1914 – 20.02.1915; 2) 04.03.1915 – 08.06.1915; 3) 14.08.1916 – 24.07.1917. Так, уже в серпні–вересні 1914 р. австро-угорські війська зазнали поразки, і російська армія вступила на

Прикарпаття. Відзначимо, що в районі Станиславова в царській армії воювали проти австрійців відомі згодом російські військові і державні діячі О.Антонов, М.Бонч-Бруєвич, О.Брусилов, М.Криленко, П.Лебедев, І.Носов, Ф.Огородніков, М.Тухачевський та інші.

З 8 до 19 лютого 1915 р., за даними Б.Гаврилів і П.Арсенича, тривали важкі бої за Станиславів, т. зв. "перша станиславська битва". За цих 12 днів була піддана обстрілам та зруйнована ратуша, яку росіяни обрали під спостережний пункт. Зі звітів російської поліції від 29 березня 1915 р. ми дізнаємося, що бої відбувалися на вулицях Млинарській, Угодній, П'ястовій, Станиславівській і Зеленій, пошкоджено було 15 будинків на околиці міста в районі Княгинин-

STANISLAU. Ruine Sapierzynskagasse.
STANISLAWÓW. Ruiny ul. Sapierzynska.

Польський легіон австро-угорської вирушає на фронт

Гудзика на мілітарну тематику воїнів австро-угорської армії

гірка і Княгинин-колонія. Загиблих російських воїнів (132 особи) поховали на загальному кладовищі на вулиці Франца Йосифа і в братській могилі в передмісті в Княгинин-гірці на православному кладовищі (23 особи нижніх чинів). У результаті втеч і міграції населення в місті залишилися багато порожніх квартир. Російська окупаційна адміністрація взяла під свою охорону 19 державних будівель, 18 приміщень громадських організацій (Міський клуб, Товариство "Сила", Товариство "Польське відродження", Товариство Польської молоді, гурток Польських дам, 2 приміщення польського "Сокола", Товариство "Родина", приміщення Юридичної допомоги,

Міщанський гурток, Товариство "Бесіда", український "Сокіл", "Русская хата", Добровільна дружина, релігійне товариство св. Іосифа, Товариство Металічних майстрів, Будівельне товариство, школа імені Ядвіги), 33 кредитні заклади, 19 складів та підвалів з вином, пивом і горілкою, 112 приватних жител. Згідно зі звітом Станіславського поліцейського, "в місті торгівля і промисли були вельми розвинуті і знаходилися виключно в єврейських руках". Росіяни констатували наявність у місті фабрики стеаринових свічок і сірників, дріжджовий завод і ректифікаційне підприємство, ватний, горілочний, пивоварний заводи, завод з виробництва кошиків, 4 шкіряних, 3 цегельно-черепичних заводи, паровий

вітряк, два нафтоочисних заводи. Місто управлялося міським магістратом, бургомістром якого був І. Габрусевич, а Княгинин-гірка і Княгинин-колонія – призначуваними росіянами гмінними управліннями на чолі з війтами п. Ясінським і Рубчиком. Джерелами прибутків міської влади росіяни називали міську бойню, електричний і газовий заводи, "рогатки", міські податки і кладовище. У місті також було 3 греко-католицьких приходи, 4 католицьких; російська влада не фіксувала поширення православ'я і перехід до російської церкви приходів. Під час першого періоду російської окупації адміністрація "Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини" під керівництвом

Г. Бобринського проводила цілеспрямовану русифікаторську політику, ставила завдання анексувати край. Однак кадровий потенціал російської адміністрації значно поступався австрійському чиновництву за рівнем фахових якостей, був сформований в умовах війни без належної професійної підготовки і дискредитував російську владу. Так, у листі Тернопільського губернатора за 8 січня 1915 р. значилося, що деякі керівники повітів арештовують і утримують під вартою різних осіб, яких звинувачують у тому чи іншому злочині, без оформлення необхідних документів. У квітні 1915 р. станіславський поліцейський зафіксував, що околочний (чиновник міської поліції) п. Карпенко в нетверезому

Театр бойових дій під м. Станиславом поблизу с. Ямниці.
Листівка

Лінія фронту за м. Станиславом біля с. Ямниці
(світлина з колекції І. Дейчаківського)

Відозва військового губернатора капітана Єршова до жителів міста про готовність налагодження господарського і торговельного життя. м. Станиславів. 11 вересня 1914 р.

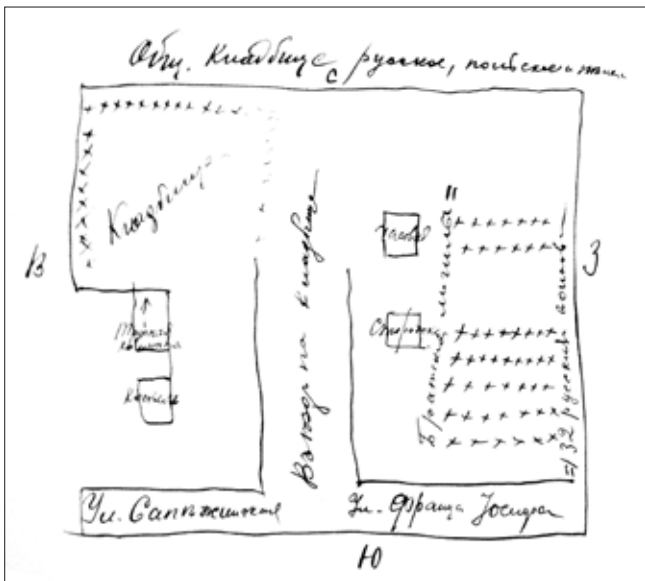
Стані ввірвався до жителя Княгинин-гірки єврея Л.Зільбера і вимагав від нього тисячу рублів хабара. Не завжди зразково поводитися і російські солдати. Зокрема, в наказі по гарнізону міста Станиславова від 13 квітня 1915 р. значилося, що "нижні чини частин гарнізону самовільно відлучаються з своїх частин не тільки вдень, але і вночі, ходять по місту не командами, одягнуті не по формі, погано віддають честь і дозволяють собі стукати у вікна приватних будинків". Крім того, російські солдати не завжди не дотримувалися необхідних санітарних вимог, "дозволяли собі ламати і псувати приміщення". Натомість у циркулярі Тернопільського губернатора від 3 березня 1915 р. повідомлялося, що російські чиновники часто

Оголошення станиславівського повітового начальника А.Гавинського про готовність відпустити полонених австро-угорської армії, якщо буде повернута зброя російській окупаційній адміністрації. м. Станиславів. 8 жовтня 1914 р.

Оголошення станиславівського повітового начальника Гавинського, у якій повідомляється про обов'язковість здійснення богослужінь у місцевих церквах на честь російського царя Миколи II. м. Станиславів. Жовтень 1914 р.

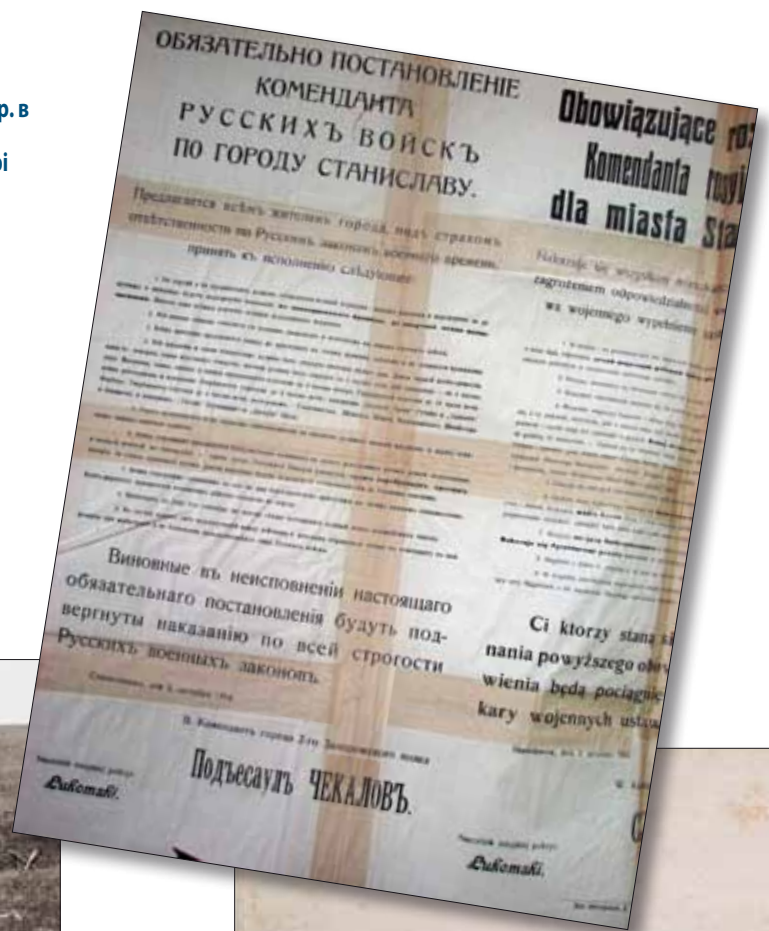

Схема "Поховання 132 російських воїнів, що загинули весною 1915 р. в боях за місто Станіслав і були поховані на цвинтарі на вул. Франца Йосифа" (згідно з даними ДАІФО, ф.528, оп. 1, спр.16, арк.17.)

Постанова коменданта російських військ по м. Станіславу щодо умов життєдіяльності міста під час окупації від 5 вересня 1914 р.

Військові перешкоди проти ворожих військ під м. Станіславим

набирають у борг різні товари і продукти і не розраховуються за них.

31 березня 1915 р. поблизу Станислава було підірвано залізницю. У відповідь комендант міста полковник п. Кюнь оголосив населенню, що у випадку подібних диверсій на залізниці заручники будуть піддані "надзвичайно важкій відповідальності", а поліцейстеру був відданий наказ відібрати "найбільш заможних і впливових" мешканців для зарахування їх у списки заручників. У заручниках опинилися тільки євреї. Їх було доведено до дома, що за диверсійні дії з міста кожен раз будуть висилати по 20 заручників у в'язниці Росії (пізніше заручники були

все-таки відправлені у в'язниці). Відзначимо, що у ставленні до євреїв чітко проглядалося дискримінаційне і упереджене ставлення російської влади. Так, в одній з інструкцій, надісланих генерал-губернаторством у повіті, значилось, що "євреї, як відомо, взагалі не заслуговують особливого довір'я". Загалом у 1915 р. Станиславське міське поліцейське управління притягало до відповідальності за крадіжки і розбої, дезертирство, шпигунство і диверсантство, нездачу зброї, відмову від робіт на потреби армії, спекулятивні підняття цін на споживчі товари, таємний продаж горілки, відмову приймати російські гроші, заклик до несплати податків, покупки у нижчих чинів російської армії награваних речей, довільне

підвищення курсу австрійської корони, завищення цін на робочу силу і будівельні матеріали, пересування по Галичині без встановленої перепустки. Мовою судочинства стала російська, хоча тимчасово дозволялося використовувати і польську. Російська окупаційна влада почала організувати шкільництво, намагаючись вводити російську мову навчання. Для цієї мети відкрили курси російської мови і розпочали підготовку до відкриття російської гімназії. Однак подальші військові дії перешкодили цим планам. Цікавим є той факт, що під час російської окупації в місті діяла кухня для бідних, організована Американським Червоним Хрестом. Зокрема, сиротинець для бездомних дітей і кухню

для бідних на кошти Червоного Хреста утримували у своєму приміщенні сестри оо. Василянок. Єпископ Г.Хомішин дозволив сестрам залишити Станислав і переїхати в безпечніше місто, проте жодна з них не покинула монастиря. Санітарний стан м. Станислава, згідно з актом від 16 квітня 1915 р., "завдяки його природному розташуванню в здоровій рівнині, яка омивалася рікою Бистрицею, завдяки наявності великої кількості садів і парків, частковій каналізації, наявності достатньо чистої питної води і доброму обладнанню шпиталів", визнавався задовільним. У цей час у місті на Мрачковській площі в триповерховій будівлі функціонувала одна міська лікарня, де в 49 приміщеннях

Російські військові на позиціях

було 120 ліжко-місць і особливе інфекційне відділення на 16 місць. В обслузі лікарні працювало 2 лікарі, 11 медсестер, 11 осіб допоміжного персоналу. Відзначимо, що під час другої російської окупації епідеміологічна ситуація в місті була відносно стабільною (російська влада зафіксувала 5 хворих на черевний тиф, 1 – на віспу, 1 – на дизентерію). 4 травня 1915 р. до міста прибув російський письменник О.Серафимович. Він працював санітаром у лікувально-харчовальному загоні ім. Пирогова, який розташовувався в колишньому палаці Потоцьких, де росіяни розгорнули військовий шпиталь. У своєму щоденнику О.Серафимович записав, що "весь вокзал завалений пораненими".

Проте, незважаючи на війну, російська поліція фіксувала в ресторанах, кав'ярнях і кінотеатрах присутність повій, а в селах Княгинині, Пасічній і Микитинцях "проституція вільно приховувалася". 8 червня 1915 р. до Станиславова знову входять австрійці. Вони одразу ж розстріляли кілька десятків мешканців міста, які співпрацювали з російською владою. Багато людей за симпатію до росіян заарештовано та відправлено в австрійські табори Талергоф та Гмінд. Місто занепадало і, як писав дослідник М.Струмінський, скоро могло нагадувати руїну. Незабаром після відступу росіян у Станіславі спалахнула епідемія віспи, яка швидко поширювалася. Перша світова війна внесла

радикальні зміни і в життя німецьких колоністів міста. Перед загрозою наступу російських військ у вересні 1914 р. значна частина місцевих протестантів евакуювалася. Зокрема, між ними були станіславівські благодійні установи, які церковна влада вирішила перенести до австрійської місцевості Галлнойкірхен. Вже після відходу російських військ з краю у червні 1915 р. євангелістський пастор Т.Цеклер повернувся до Станиславова і зайнявся відновленням церковного і шкільного життя місцевих німців. Невдовзі, восени того ж року, з ініціативи євангелістського правління в Станіславі відкрили курси для шкільних сестер. Наприкінці липня 1915 р. до Станіславова повернувся

заступник керівника єврейської релігійної громади О.Блюменфельд. А 17 жовтня 1915 р. після перерви, яка почалася 1 серпня 1914 р., до виконання своїх обов'язків приступив керівник громади доктор Е.Фішлер. Українська спільнота також намагалася відроджувати національне життя. Відзначимо, що російські солдати навіть знищили погруддя Т.Шевченка на будівлі "Сокола" (сучасне приміщення "Просвіти"). Проте уже восени 1915 р. в Станіславі була створена жіноча благодійна організація "Комітет допомоги раненим та хворим українським воякам", який з часом очолила Н.Бачинська. 24 січня 1916 р. австрійські чиновники спробували провести

Польові укріплення під м. Станіславом поблизу с. Ямниця.
Листівка від 07 липня 1917 р.

Шкільне свідоцтво за 1915-1916 навч. рік учня 3-го класу

Школа на «Валах» (у роки Першої світової війни – госпіталь). м. Станіславів. Поштівка

Свідоцтво звільнення зі школи учня 3-го класу Станіславівської виділової школи ім. А. Міцкевича Івана Петраша. 1914 р.

загальну мобілізацію мешканців міста. Але явка призовників була дуже низька, і мобілізація фактично зірвалася. Одночасно після другого відступу росіян зі Станіслава австрійці заснували в місті школу шпіонажу, яка після Брусилівського прориву була перенесена до м. Калуша. У школу брали примусово, хоча йшли туди й добровільно, переважно учні гімназій.

У 1916 р. російські війська під керівництвом генерала О. Брусиліва на широкій смузі фронту прорвали оборону австрійців і швидкими темпами почали просуватися вглиб території ворога. 14 серпня 1916 р. до міста увійшли російські козаки. Тепер уже заарештовували і відсиляли до Сибіру тих міщан, які симпатизували австрійцям.

У цей час Станіславів опинився у прифронтовій зоні – на пагорбах за річкою Бистрицею Солотвинською (район сіл Пасічної і Загвіздя) отаборилися австрійські війська. Тут були встановлені артилерійські батареї, які обстрілювали місто. Внаслідок цього дуже пошкоджено ратушу, зруйновано навколо багато будинків. Значних пошкоджень зазнали вірменський костел та приміщення колишнього єзуїтського колегіуму. На шляху російських військ, які захопили

Станіславів, стали перекинуті з Анатолії дві турецькі дивізії. Натомість у Станіславі станом на 31 грудня 1916 р. були розквартировані частини 1 і 3 Заамурської дивізії, підрозділи Свірського і Грезовецького полків, 30 важкий дивізіон, 74 і 79 артилерійські бригади, 55 Донська особлива козацька сотня, 1 уральська козацька сотня, 36 саперний батальйон.

Згідно з даними магістрату м. Станіслава в 1916 р. в місті налічувалося близько 28000 жителів (за поліцейськими даними від 27 листопада 1916 р. дещо точніші дані – 4067 чоловіків, 10521 жінок, 11429 дітей), як постійних, так і евакуйованих з інших гмін. Імовірно, в міських гмінах залишалось: в Княгинині-містечку – біля 6600 мешканців, в Княгинині-колонії – біля 3000 (ці гміни були окремими адміністративними одиницями, мали окремі управління). Магістрат, крім президії, складався всього лише з шести відділів: адміністративного, поліцейського, технічного, санітарного, бухгалтерії і каси, відділу апровізації (закупівля товарів, управління магазинами), і був дуже малочисельним (20 чиновників разом з бургомістром Антоном Стигаром і його заступником Антоном

Руїни м. Станиславова.
1917 р. Поштівка

Зруйновані будинки по вул. Карпінського, м. Станиславів.
1917 р. Поштівка

Руїни центральної частини м. Станиславова.
1917 р. Поштівка

Зайончовим). До того ж, в це число входили два лікарі, два ветеринари, а також керівники газового заводу і бойні. У статистичних звітах поліційного відділення міста містилися дані про фабрики, заводи, склади і майстерні. А саме: 5 шкіряних заводів, 2 цегельних заводи, столярна майстерня, фабрика возів, фабрика лікерів, пивоварний завод, завод з виробництва дріжджів, чавунно-литтєвий завод, ткацька фабрика, спиртоочисний завод, спиртовий завод, 2 слюсарно-механічні майстерні, лісопильний завод і лісові склади. Частина з цих підприємств на той момент не працювала, а більшість їх власників виїхала вглиб Австро-Угорщини. Підприємства могли бути зупинені також

Руїни будинків по вул. Сапінжінській (нині вул. Незалежності), м. Станиславів.
1917 р. Поштівка

Турецькі й австрійські воїни біля могил полеглих турків на станіславівському цвинтарі у роки Першої світової війни

Руїни центральної частини м. Станіслава. 1917 р. Поштівка

через реквізиції, так як це сталося з міською бойнею на вул. Голуховського, яка через реквізицію машинних ременів не діяла. Були ще дані про мукомельний млин, ковбасну фабрику, міський газовий завод, фабрику паркетних підлог, 7 взуттєвих майстерень, 7 аптек, 171 торговий заклад. У місті були готелі: "Габсбург" (20 номерів), "Уніон" (34 номери), "Гібнер" (20 номерів), "Австрія" (18 номерів), "Центральний" (18 номерів), "Європейський" (16 номерів), "Чорний орел" (12 номерів). На вулицях працювало десять перевізників. Ціна на проїзд фіакром коливалася від 1 корони 20 грош до 4 корон залежно від комфортності та тривалості поїздки. Значною мірою була розвинута

соціально-культурна сфера. Зокрема, у м. Станіславі було 3 друкарні, 4 кінотеатри, театр товариства Монюшка, 7 книжкових і канцелярських магазинів. Відповідно до реєстраційних карток, станом на 27 листопада 1916 р. в місті проживало 4399 представників інтелігенції та членів їх сімей (440 чоловіки, 1754 жінки, 2205 дітей). За даними польського дослідника К. Баранського, у місті були такі римо-католицькі святині і чини: парафіяльний костел, костел Аве Марія, костел Святого Юзефа, костел Христа-Царя з місією єзуїтів, монастир урсулянок, монастир альбертинів і альбертинок. Серед греко-католицьких церков і релігійних установ він називав: митрополицу кафедру, церкву і монастир

отців редemptористів, церкву на Гірці, церкву на Колонії, церкву в Княгинині, монастир сестер василіанок і монастир сестер служебниць. Крім того, існували костел вірменсько-католицький, зібрання аугсбурзько-невецьке, головна синагога, дім молитви "Темплум" і ряд малих синагог. Для потреб міста на тиждень було необхідно 1500 пудів пшеничної муки, 1500 пудів хліба, 1500 пудів круп, 400 пудів цукру, 20 пудів чаю, 20 пудів дріжджів, 1500 пудів різних жирів, 400 пудів солі, 20 свиней. Однак станом на 20 листопада 1916 р. у мешканців міста налічувалося лише 267 одиниць великої і дрібної рогатої худоби, 166 свиней, 102 робочих коня. Зібрано було не більше 1/3 очікуваного врожаю, а решту знищено в ході воєнних

дій. Врожаю було недостатньо для задоволення продовольчих потреб, до того ж, озимина через бойові позиції була посаджена не більше, як на 40% площ сільськогосподарських угідь. У зв'язку з цими обставинами продовольчої допомоги в місті у 1916 р. потребувало 10480 осіб, з них 1906 осіб становила інтелігенція. Ситуація частково вирішувалася за сприяння благодійних організацій. Так, при магістраті Міщанським комітетом і Всеросійським Земським Союзом було утворено 2 крамнички і харчовий пункт. 12 крамничок було організовано магістратом, 1 крамничка Союзом міст. У цих торгових центрах можна було придбати товари по собівартості, а харчовий пункт забезпечував до 200 безплатних обідів. У місті

також функціонувало 6 притулків для бездомних, німецьких та старих. Одночасно доступ бідності до отримання на пільгових умовах продуктів харчування ускладнювався через корупційні дії російських службовців. Однак ні російська окупаційна влада, ні благодійні організації не могли повністю охопити допомогою безпритульних дітей. Зокрема, Товариство св. Вікентія і Павла "Покровительство над покинутими хлопчиками" на вул. Газовій, 63 утримувало 40 хлопчиків, а кількість потребуючих була втричі більшою. Не завжди адекватно до сиротинців ставилися солдати російської армії. Збереглася скарга сестер-монахинь з будинку сиріт на вул. Казимирівській, 108, що солдати двічі обкрадали їх

худобу. Загалом у місті діяли такі притулки для сиріт: "Дім сиріт" за адресою вул. Казимирівська, 108 (виховувалося 27 хлопчиків, 24 дівчинки); "Дім сиріт" за адресою вул. П.Скарги, 26 (19 дітей); Дівочий сиротинець за адресою Сапїжинського, 56 (19 дітей); притулок брата Альберта і сестри Айсбежинки (23 дітей); притулок у Княгинин-колонії (20 дітей); Дім сиріт за адресою вул. Газова, 63. Поява російських військ у 1916 р. збіглася з загостренням епідеміологічної ситуації в місті. Для запобігання поширенню інфекційних хвороб головний лікар Станіславова С.Кубішталя підготував лікувальні заклади для прийняття хворих (для хворих на тиф міський госпіталь на вул. Голуховській (80–100 ліжко-місць); хворі на дизентерію

мали лікуватися в єврейському госпіталі на вул. Сапїжинській (60 ліжко-місць); госпіталь для хворих на віспу був передбачений у Княгинин-колонії (30–60 ліжко-місць); госпіталь для хворих на холеру в 2 дворах на вул. Казімержовській (16 ліжко-місць)). Крім того, міська санітарна комісія 19 вересня 1916 р. задля боротьби з епідеміями прийняла рішення забезпечити мешканцям міста свіжий, добре спечений хліб і влаштувати продаж товарів у магазинах так, щоб не було тісноти. Проте за жовтень 1916 р. в місті перехворіло на висипний тиф 36 осіб, на дизентерію 3 особи, на тиф черевний і віспу по 2 осіб. Однак станом на 27 листопада 1916 р. санітарний стан міста визнавався задовільним, хоча продовжувало працювати 7 епідемічних загонів. Ситуація в місті ускладнювалася через поширення венеричних хвороб. Так, 29 вересня 1916 р. комендант Березинського полку підпоручик п. Федоров звернувся до міської влади з листом, у якому констатував зростання захворюваності на венеричні хвороби серед нижчих чинів полку і просив посилити контроль за повіями. Міська влада провела

медогляди, під час яких було виявлено 16 хворих жінок, що були відправлені в госпіталь. У місті також виявилось 165 покинутих квартир, а 165 квартир перебували під опікою близьких родичів мігрантів чи їх сусідів. Траплялися випадки, що військові грабували мешканців міста і нищили майно в їх житлах. Загалом число домоволодінь, не зайнятих для військових потреб, становило лише 179. Одночасно в наказі по російському гарнізону міста від 22 листопада 1916 р. відзначалося, що зайняті військовими частинами двори житлових будинків не прибираються від сміття і гною. Російська влада також активно здійснювала реквізиції на потреби армії різноманітних продуктів і товарів – від умивальників і унітазів до швейних машин і динамо-машин. При цьому гроші за товари не сплачувалися, що в документах пояснювалося відсутністю власників під час реквізиції. Згідно з офіційними урядовими даними, станом на листопад 1916 р. хліб житній 1 сорту в Stanisławівському повіті коштував 47 копійок за 1 кг, хліб пшеничний (булка) 75 коп. за 1 кг.

Спільна маніфестація воїнів австро-угорської армії й місцевого українського населення з приводу підписання Брест-Литовського мирного договору. м. Станіславів. Лютий 1918 р.

Роздача хлібопродуктів
потребуючим жителям
м. Станислава військовою
адміністрацією австрійської
влади. 1917 р.

Олексій Колодій –
український січовий стрілець,
пізніше член Комуністичної
партії Західної України.
Уродженець м. Станиславів.
Фото 1917 р.

**Українські Січові Стрільці
в полоні**

Муку житню (80 кг) 1 сорту можна було придбати за 30 рублів, муку пшеничну – за 36 рублів. Ціни на телячє і свинячє м'ясо сягали 1 рубля за 1 кг, масло коштувало 4 рублі за 1 кг, яйце продавалося по ціні 60 коп. за 1 штуку, а 1 літр молока можна було придбати за 35 коп.

На фоні цих цін на продовольчі товари мізерними виглядали заробітки мешканців міста. Так, різноробочий за день праці з харчуванням отримував 1 рубль платні (жінка за цю ж працю – 75 коп., а підліток – 50 коп.). Дещо більшою була платня за роботу в штукатурів – 1 рубль 50 коп.; у столярів, слюсарів – 2 рублі 40 коп., каменяр і коваль отримували 3 рублі за працю.

Поліція стежила, щоб продаж товарів першої необхідності

в місті не здійснювався за завищеними цінами. Продавці-порушники зазнавали адміністративних штрафів у розмірі від 10 до 50 російських рублів. Штрафи накладалися також за проїзд без встановлених перепусток, незаконну купівлю в нижчих чинів російської армії різних речей, підвищення цін на житло, продаж спиртних напоїв і їх незаконне розпивання, а повій, що не пройшли медичний огляд, арештовували на три доби. Загалом з 30 вересня до 4 листопада 1916 р. в місті було зафіксовано 38 торгових правопорушень, 31 крадіжку, 6 порушень санітарних правил, 11 порушень пов'язаних з незаконним розбором зруйнованих приміщень, 1 вбивство, 6 осіб було затримано

як волоцюг. Поліція здійснювала досить суворий нагляд за мешканцями міста. Можна ще зрозуміти, що росіяни дбали про посилений нагляд за емігрантами і можливість їх використання противниками для вербування шпигунами. Але, крім цього, поліція подавала списки вчителів, дані про їх національність, віросповідання, ступінь моральної і політичної благонадійності. Під час обшуків у квартирах жителів міста російська поліція вимагала навіть фотокартки. Так, під час обшуку 16 жовтня 1916 р. жителя Ф.Тиндика, який проживав за адресою вул. 3 Травня, буд.№1, в контррозвідувальних цілях було вилучено 64 фотокартки. Чисельність працівників російського Поліцейського

управління м. Станислава станом на 1 жовтня 1916 р. становила лише 11 осіб, з них 7 були околоточними. Однак, згідно з наказом по Тернопільській губернії №85 від 4 грудня 1916 р., у штат Станиславівської міської поліції зачислялося уже 80 городових. У місті на службі, відповідно до списків поліції, також залишалось 96 австрійських чиновників, які продовжували виконувати свої службові обов'язки. Але в основному це були держслужбовці невисокого рангу.

Черговий прихід росіян не змінив їх ставлення до єврейського населення міста. Так, святкування єврейських свят начальник Станиславівського повіту у відповідь на запит магістрату дозволив здійснювати тільки в синагогах і будинках, а не поширювати їх на вулиці. Уже згадуваний жандармський чин п. Карпенко взимку 1916 р. в синагозі м. Станислава оголосив усіх присутніх арештованими. Йому тут же вручили хабар, і арешт був відмінений. Дискримінаційне ставлення до євреїв проявлялося і в мірі покарання за переховування дезертирів. Винні за переховування військових втікачів каралися ув'язненням строком від 2 до 4 місяців чи арештом на час від 3 тижнів до 3 місяців. Натомість євреї

за переховування дезертира-єврея карався відправленням на виправні роботи строком від одного до півтора року. Відзначимо, що в місті через посередництво російських солдат поширювалися антисемітські настрої. Згідно з інформацією поліції від 22 листопада 1916 р., в місті російською мовою були поширені відозви з закликом до розправи над євреями. У відозві, зокрема, залякувалися євреї: "...прийшли для вас критичні хвилини і з 1 листопада вам почнеться повний розгром...". Офіційна позиція російської влади до українців була проголошена в липні 1916 р. в листі начальника штабу Верховного головнокомандуючого генерал-губернатору Галичини і командуючому Південно-Західним фронтом О.Брусилову. У ньому зазначалося, що "у відповідності з висловленими Государем імператором загальними побажаннями про напрямки діяльності нашої майбутньої Галицької адміністрації... ніяких по відношенню до українців, як таких, масових репресій за те, що вони належать до так званої української партії, не передбачається, якщо вони, звичайно, будуть вести себе достатньо лояльно по відношенню до Росії і її інтересів, і якщо вони примиряться з тими порядками, які будуть введені у знову утвореному Генерал-губернаторстві". Після Лютневої революції Станіславів востаннє зайняли частини 8-ї російської армії під керівництвом генерала Л.Корнілова та комісара Б.Савінкова. У цей час проводилося найбільш масове нищення заводського обладнання та відбувалися утиски місцевого населення. Неподаляк від міста стояв полк уланів полковника Болеслава Мосцицького, який царський уряд сформував з поляків. Саме до них звернулася за допомогою делегація міщан на чолі з бургомістром А. Стигаром, і 24 липня 1917 р. місто було визволене від мародерів. Ситуацію в місті перед його звільненням описав російський військовий командир, один з лідерів Білого руху під час

Громадянської війни П.Врангель. Він потрапив до міста як командир зведеного кавалерійського корпусу й охарактеризував становище в місті наступним чином: "Місто горіло у декількох місцях. Розбивши залізні завіси, натовп солдат громив крамниці. З вікон будинків лунали крики. Чувся плач". Цього разу в центрі міста згоріло багато будинків. Найбільших руйнувань зазнали вулиця Карпінського (тепер це відрізок вулиці Галицької від її початку до Ратуші), вулиця Костюшка (тепер вул. Сотника Мартинця), з мапи міста зник цілий майдан Франца Йосифа і т. д. Щоб прискорити розбирання завалів, австрійці навіть провели до середмістя окрему залізничну гілку, по якій вивозили будівельне сміття. Австрійці також віддали владу в 1917–1918 рр. у Станіславові українським представникам – докторові В.Яновичу, інженеру І.Мирону і судді К.Кульчицькому. Управу міста останній бургомістр Станіслава єврей А.Німгін передав українцеві П.Чайковському, а останній австрійський староста поляк п. Завистовський поступився місцем на користь нового старости українця Л.Бачинського. Українське питання в місті актуалізувалося після укладення Берестейського миру між Центральними державами й Україною 9 лютого 1918 р. Так, 3 березня 1918 р. в місті для пришвидшення ратифікації Австрією умов миру відбулася "величава масова загальна українська маніфестація". У мітингу взяла участь небачена раніше кількість людей – 50 тисяч. Організаторами були старший інженер залізниці І.Мирон та депутат віденського парламенту Л.Бачинський. Після промови останнього була проведена присяга маніфестантів на вірність Україні та виконаний гімн "Вже воскресла Україна". Навесні 1918 р. після кількарічної перерви відновила свою діяльність міська філія товариства "Просвіта" під керівництвом викладача гімназії М.Лепкого. Водночас влітку і восени 1918 р. у Станіславові та в інших містах Прикарпаття відбулися народні віча, на яких висловлено

Могили Українських Січових Стрільців. м. Станіславів. 1930-і рр.

побажання, щоб Східна Галичина була "прилучена до матері – України". Підсумовуючи, зазначимо, що мешканці міста Станіслава повною мірою відчували на собі всі лихоліття і труднощі періоду Першої світової війни. Усіх міщан торкнулася глибока соціально-економічна криза, епідемічні хвороби і жаливе зниження життєвого рівня, яке супроводжує будь-яку війну. Значних пошкоджень через воєнні дії зазнали історико-архітектурні пам'ятки. Австрійська влада, незважаючи на патріотизм більшості населення міста, відшуквала і репресувала москвофілів. Натомість російська окупаційна адміністрація боролася з австрійськими шпигунами,

з особливою пересторогою ставилася до єврейського населення і піддавала його особливим утискам. Росіяни також намагалися протистояти українському національному рухові і дбали про насадження російського православ'я. Населення Станіслава в умовах війни стикалося з нестачею продуктів харчування і високими цінами на них, по місту хвилями поширювалися інфекційні хвороби. Непоодинокими були безчинства з боку військовослужбовців обох воюючих сторін. Промисловість і установи сфери послуг міста зазнали значних збитків, підприємці страждали від реквізиції на користь воюючих сторін, сільськогосподарські ділянки навколо міста фактично

перетворилися в пустки. Однак після укладення Берестейського миру між Центральними державами й Україною 9 лютого 1918 р. в місті актуалізувалося українське питання, що і призвело до подальшої підтримки містом Західно-Української Народної Республіки.